

nép és kormány a megváltoztatásnak ellene szegültek, de végre azon gondolatban, hogy ez megváltoztatván, a többi törvények a változtatást kívánók által tiszteltetni fognak, a változtatásban megegyeztek; ennek megtörténtével a többi törvények hasonló megváltoztatása kívántatván, a nép és kormány látta a czélt és szándokot, s legnagyobb erélylyel ellentállt, de mind ez haszталanná lett már, mert az első lépés megtörténvén, minden többi törvények a nép és kormánya akaratára ellenére megváltoztatva lőnek.

Vajjon ezen elvekből kiindulva nem vonható-e ki tanulmányul azon elv: miszerint, *bármily csekély törvényt, a törvények megváltoztatása elvével ellenkező módon változtatni engedni, azon reményben, hogy a többi törvények hasonló változtatástól megóva fognak lenni, csalogásnak tekinthető?*

HEGEL FELEKEZETÉNEK LEGUJABB MEGHASONLÁSÁRÓL.

ÉRTEKEZÉS

PURGSTALLER JÓZSEF R. TAGTÓL.

I.

Tudatom a tisztelt Akadémiával, hogy a bölcsészet terén legujabb időben nevezetes jelenség merült fel. Hegel felekezetéből hangok emelkednek, melyek elismerik, hogy Hegel bölcsészeti rendszere által a bölcsészet nem érte el bevérgzett-ségét, hogy kiigazítandó fogyatkozásai vannak, s hogy Hegel rendszerének alapját, a logikát, tovább kifejteni lehet is, kell is.

Ezen elismerés megnyugtatólag hat mind azokra, kik a bölcsészet történelméből azon meggyőződést szereztek, hogy

a bölcsészet az emberi észszel együtt fejlődik, s hogy e tudomány bevégezése nem egyes embernek és századnak, hanem az emberiség egész életének feladata.

II.

Hegel bölcseselete — philosophema — olyan színben jelent meg, mintha általa a bölcsészeti rendszerek történelme be volna fejezve és a bölcsészet épülete teljesen felállítva. Úgy látszott, hogy az eszmék országa végkép van megállapítva és rendezve, s vele együtt a világegyetem szerkezete örökre kiszabva.

Hegel azt hitte, hogy a világszellem teljesen elérte önismeretét. Szavai e következők: „Es scheint, dass es dem Weltgeiste gelungen ist, alles fremde gegenständliche Wesen sich abzuthun und endlich sich als absoluten Geist zu erfassen; was ihm gegenständlich wird, aus sich zu erzeugen, und es, mit Ruhe dagegen, in seiner Gewalt zu behalten. Der Kampf des endlichen Selbstbewusstseins mit dem absoluten Selbstbewusstsein, das jenem ausser ihm erschien, hört auf. Das endliche Selbstbewusstsein hat aufgehört, endliches zu sein, und dadurch hat andererseits das absolute Selbstbewusstsein die Wirklichkeit erhalten, deren es vorher entbehrte. Es ist die ganze bisherige Weltgeschichte überhaupt und die Geschichte der Philosophie insbesondere, welche nur diesen Kampf darstellt, und da an ihrem Ziele zu sein scheint, wo dieses absolute Selbstbewusstsein aufgehört hat, ein fremdes zu sein; wo also der Geist als Geist wirklich ist. Denn er ist dies nur, indem er sich als absoluten Geist weiss, und dies weiss er in der Wissenschaft.“ Geschichte der Philosophie. Herausgegeben von Michelet. Berlin 1833—1836.

E nyilatkozattal magát ámitotta e Hegel, vagy pártlívait akarta ámitni, bajos meghatározni.

Annyi bizonyos, hogy Hegel, míg élt, fentartotta az egyetértést felekezetében. Mutakozott ugyan vélemény-különbség a módszerre és eredményeire nézve, sőt Weisse Christian szót mert emelni arról, hogy a logikát tovább kell kifejteni, de Hegel tekintélye elnyomta a meghasonlást.

III.

Hegelnek 1831-ik évben történt halála után a véleménykülönbség nyíltan kitört, és élénk vita támadt arról: megfér-e Hegel rendszerével további kiképzése és tökéletesítése?

Weisse Christian az előhaladás szükségességét védé, állítván, hogy Hegel dialektikai módszere nem biztosítja az igazat teljében, s hogy az Isten lényege és a világ teremtése a fogalomnak pusztá önfejlesztéséből nem értelmezhető. Miért is Weisse másokkal egyesülve külön felekezetet alapított.

Ezen elpártolás után a rendszer hívei jónak látták felekezetüket újra alakítani, és e végett formászerű programot kibocsátani.

Gabler György András, Hegel utódja a berlini tanszékben, ezt elfoglalva a felekezet nevében oda nyilatkozott: hogy Hegel elveit a bölcsészet minden fejtegetésében fő tekintélyül tisztelik, s hogy az ezen elveken t állépő előhaladást valamint szükségtelennek úgy lehetetlennek tartják.

De a béke rövid időig tartott: csak hamar új megghasonlás keletkezett, mi által a felekezet két szemközt álló hadra oszlott.

IV.

A theologusok Hegelnek már jóval előbb azt vetették szemére, hogy a lélek halhatatlanságát és az Isten személyiségét tagadja. Az erkölcesanárook pedig az ellen panaszkodtak, hogy Hegelnek azon elve „a mi valóságos, az észleges“ — was vernünftig ist, das ist wirklich, und was wirklich ist, das ist fernünftig, Grundlinien der Philosophie des Rechtes, Vorrede. S. XIX. Berlin 1821. — az erkölcsi jó és rossz közti különbséget rontja le.

Hegel halála után két évvel Richter Fridrik, hajdan tanítványa, azt vallotta, hogy ha e felekezet őszintén nyilatkoznék, a lélek halhatatlanságát és az Isten személyiségét okvetlenül tagadnia kellene.

A szakadást végkép Strausz Davidnak Jézus életét vázoló munkája eszközölte. Kik Hegel nézetét közelebb ismer-

ték, jól tudták, hogy e férfiú, bár az észnek hódolt kiválólág, a tényleges vallást és állam-szerkezetet tiszteletben tartotta. E kegyelettel Strausz a tényleges vallásra vonatkozólag szakított; mert „Das Leben Jesu Tübingen 1835“ című munkájában az evangéliumi történeteket hitregékké — Mythen — törekedett átalakítani. Strausz nyomdokait Feuerbach Lajos és Bauer Bruno követték, sőt tulságban fölülhaladták.

E merénylet következtében két ellenfél támadt, úgymint a régibb és az újabb párt.

A régibb pártot Hegel igaz hivei képezték, névszerint: Gabler, Marheineke, Hotho, Förster, Henning, Michelet, Wender, mind ezek Berlinben laktak. Továbbá: Rosenkranz Königsbergben, Schaller és Hinrichs Halleban. Ide tartoztak: a törvénytudó Gans Edvard, a természetbuvár Bayrhofer, a hittudó Daub. Ezeknek közlönye vala: Berliner Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik, melyet Hegel és Gans alapítottak 1827-ik évben.

Az újabb párt tagjai közül némelyek nem annyira a szemlélődésre, mint inkább a történelemre támaszkodtak, úgymint: Göschel Károly Fridrik, Erdmann János Edvard, Leo Henrik.

Mások az előhaladás szószólói voltak, nevezetesen: Strausz, Vatke, Richter, Ruge, Echtermeyer, Feuerbach, Bauer Bruno. Közölnyüket Ruge és Echtermeyer alapították 1838-ik évben e cím alatt: Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst; s midőn e folyóirat 1841-ik évben eltiltatott Poroszországban és Szászországban, e címet vették fel: Deutsche Jahrbücher; de e folyóirat nem sokára 1843-dik évben a szász kormány által végkép megszüntetett. E párt a vallást és államszerkezetet teljesen átalakítani törekedett.

V.

Az újabb hegeli párt „fiatal Németország“ — das junge Deutschland — név alatt vala ismeretes. Ezen nevet nem az újabb hegeli párt, hanem már azelőtt némely írói egylet tűzte ki, melynek tagjai Heine, Laube, Gutzkow, Wienbarg voltak. Ezeknek iratai forradalmi szelleműek.

Jóllehet Hegel bölcséletének nem volt közvetlen befolyása a fiatal Németország felizgatására, mindazáltal annak veszélyes tanaiért felelősségre vonatott.

Menzel Wolfgang Hegel bölcséletét erkölcselenséggel, istentagadással és az egyének istenítésével vádolta. E vád ismételtetett azon alkalommal, midőn Leo Henrik a történetíró, Hegel felkezeztének volt tagja, az újító hegeliekkel vitázott — Die Hegelingen. Halle 1838. —.

Ez időben Schelling is felszólalt Hegel rendszerre ellen, miután 1815-ik év óta mélyen hallgatott. Beckers Hubert ilyen czímű munkát adott ki: *Cousin über französische und deutsche Philosophie*. Stuttgart und Tübingen 1834. E munka előszavában Hegelnek rendszeréről így nyilatkozik Schelling: Alle Philosophie setzt eine vorausgegangene Erfahrung voraus. Selbst der strengste Vertheidiger von der Erfahrung unabhängiger, apriorischer Begriffe würde auf die Frage: woher ihm solche Begriffe bekannt seien? nur antworten können: aus der Erfahrung. Dieses Empirische hat ein später Gekommener, den die Natur zu einem neuen Wolfianismus praedestiniert zu haben schien, gleichsam instinctmässig dadurch hinweggeschafft, dass er an die Stelle des Lebendigen, Wirklichen, dem die frühere Philosophie die Eigenschaft beigelegt hatte, in das Gegentheil über- und aus diesem in sich selbst zurück zu gehen, den logischen Begriff setzte, dem er durch die seltsamste Fiction oder Hypostasirung eine ähnliche nothwendige Selbstbewegung zuschrieb. Das letzte war ganz seine von dürftigen Köpfen, wie billig, bewunderte Erfindung, wie auch, dass eben dieser Begriff in seinem Anfang als das reine Sein bestimmt wurde. Das Princip der Bewegung musste er beibehalten, denn ohne ein solches war nicht von der Stelle zu kommen; aber er veränderte das Subject desselben. Weil dieses der logische Begriff war, der sich angeblich bewegte, nannte er die Bewegung eine dialectische. Indess die logische Selbstbewegung des Begriffes hielt, wie vorauszusehen, so lange vor, als das System innerhalb des blos Logischen fortging; so wie es den schweren Schritt in die Wirklichkeit zu thun hat, reisst der Faden der dialectischen Bewegung gänzlich ab; eine zweite Hypothese wird nöthig, dass es der Idee, man

weiss nicht warum? wenn es nicht, um die Langeweile des bloß logischen Seins zu unterbrechen, beigt oder einfällt, sich in ihre Momente auseinander fallen zu lassen, womit die Natur entsteht. Die erste Voraussetzung der angeblich nichts voraussetzenden Philosophie war, dass der reine logische Begriff die Eigenschaft oder Natur hat, von sich selbst in sein Gegentheil umzuschlagen, um dann wieder in sich zurückzuschlagen; das Abbrechen der Idee d. h. des vollendeten Begriffs von sich selbst, war eine zweite Fiction.“

Schellingnek e szigorú ítélete nagy figyelmet gerjesztett, minek következtében némelyek elpártoltak Hegeltől és Schellinghez szegődtek; mások mind Schelling mind Hegel rendszerét megtámadták.

Hegel bölcselete a porosz kormány oltalma alatt állott, de végre kiesett e kegyből, miután Schubarth Károly Hegelnek az államról szóló egynémely mondatát a porosz állam szellemével meg nem férhetőnek nyilvánította. — K. E. Schubarth. Ueber die Unvereinbarkeit der Hegelschen Staatslehre mit dem obersten Lebens- und Entwicklungs-Principe des preussischen Staats. Breslau 1839.

A politikai mozgalmak következtében Hegel bölcselete tekintélyében fogyatkozott.

VI.

Nem sokára az igazhitűek közt is szakadás támadt. E meghasonlás legújabb időben mutatkozott, midőn Rosenkranz Károly, königsbergi bölcsészettanár, Hegel felekezetének legtevékenyebb tagja, ilyen című munkával lépett fel: Wissenschaft der logischen Idee. I. Theil. Metaphysik. Königsberg 1858. II. Theil. Logik und Ideenlehre. Königsberg 1859.

Az előszóban azt mondja magáról Rosenkranz, hogy Hegel bölcseletének tisztázására és rendszeres továbbképzésére fordítá életét. A többi közt így nyilatkozik: Wir wollen, dass die Verbesserung der Hegelschen Logik sich als eine Fortgestaltung seines unsterblichen Werkes aus einer klaren Einsicht in die Mängel derselben erzeuge, Mängel, welche der Verwicklung angehören, in der Hegel noch mit der von ihm vorgefundenen Bildung stand, und welche daher nicht sowohl

dem Grundgedanken seiner Arbeit, als der Unvollkommenheit ihrer Ausführung zufallen. Hegel selbst hat an der Fortbildung seiner Logik unaufhörlich gearbeitet, war auf eine Verbesserung seiner Logik unablässig bedacht.“

VII.

Rosenkranz említett munkájában figyelemre méltó Hegel logikájának bírálata. Rosenkranz négy hibát mutat fel.

Legelőbb is hibásnak mondja Rosenkranz a logikának felosztását alanyi és tárgyilagos logikára — subjective und objective Logik —.

Az alany és tárgy közti ellentét, úgymond Rosenkranz, nem tartozik a logikai eszméhez, hanem a szellem öntudáshoz.

A logikai eszme, mond Rosenkranz, a tiszta ész, melyben a természet és szellem közti különbség még nem jön elő. A logikai határozmányok mint tiszta gondolatok egyszersmind a létnek határozmányai, akár a természethez tartozzék ezen lét, akár a szellemhez. Mint olyanok sem természeti, sem szellemi határozmányok.

A természet és szellem különböznek egymástól. A természet is észleges — vernünftig —, de a kénytelenségnek van alávetve; ellenben a szellem nem csak észleges, hanem tudja is, hogy észleges, és mint olyan szabadsággal bír.

A logikai eszme tudományát Rosenkranz három részre osztja fel: az első a metaphysika, a lét tudománya; a második a logika, a fogalom tudománya; a harmadik az ideologia, az eszme tudománya. Az eszme Rosenkranz szerint a lét és fogalom közvetítése.

VIII.

Rosenkranz tetemesen eltér a Hegel által szerkesztett kategoriák jegyzékétől.

A metaphysikai kategoriák Rosenkranz szerint: a lét, a lényeg, és a cél — Sein, Wesen, Zweck —.

A lét határozmányai: a minőség, mennyiség és módosulás — Modalität —.

A lényeg határozmányai: az alap — Grund —, a jelenet és a valóság, azaz tettelegesség — Wirklichkeit —.

A céltevékenység határozmányai: a cél, az eszköz és a kivitel — die Ausführung —.

A metaphysikától elválasztja Rosenkranz a logikát, mely a fogalom határozmányait adja elő. A fogalom határozmányai: az egyetemesség, különösség és egymiség — Allgemeinheit, Besonderheit, Einzelheit —. Továbbá: a nem, faj és egymí vagyis egyes lény — Gattung, Art, Einzelwesen —. Végre a mindenség, többség és egység.

Az ideológiában Rosenkranz az eszmét tárgyalja. Az eszme határozmányai: az elv — Princip —, a módszer és a rendszer. Az elv, úgy mond Rosenkranz, háromféle: ideal, real és ideal-real. Megkülönböztet továbbá analitikai, synthetikai és genetikai módszert.

IX.

Rosenkranz, mint láttuk, a céltevékenységnek más helyet tűzött ki, mint Hegel adott neki. Hegel a célt a kategóriák közé sorolta ugyan, de a tárgyilagos fogalomnak határozmányává tette. Ez, úgy mond Rosenkranz, Hegel logikájának második hibája. A cél ugyanis megelőzi a fogalmat és ennek alapját teszi. A céltevékenység általán véve a ható állagnak önmeghatározása — die Selbstbestimmung der wirkenden Substanz —, mely az okságot eszközül használja önmaga tettelegességére — Bethätigung — azaz valószínűsítésére.

Hogy Rosenkranz a céltevékenységet helyesebben értelmezi, mint Hegel, el kell ismernünk.

A harmadik hibát abban leli Rosenkranz, hogy Hegel logikájában a kategóriák közé olyan határozmányok vannak sorolva, melyek a természet és szellem sajátosságait teszik.

Bármilyen tágas érteményben vette Hegel a mechanizmust és chemizmust, tagadni nem lehet, hogy e műszók alatt olyan tulajdonságokat értünk, melyek a természetre szorítóknak.

Továbbá Hegel az életet, a megismerést és az akaratot a logikai eszme határozmányáivá tette; holott az életet külö-

nösen a természettanban, a megismerést és akaratot pedig a jónak eszméjével együtt a szellemtanban fejtogeti tüzetesen.

A negyedik hibát a személytelen észnek az ész szerzőjével — auctor rationis, Vernunfturheber — feleserélése teszi.

A feltétlen eszméről vagyis a kategoriák összeségéről úgy nyilatkozik Hegel: hogy az a teljes igazság — Wahrheit —, az önmagáról gondolkodó eszme; hogy ezen eszme önmaga elhatározásával fejleszti magát természetté; hogy tehát úgy terjeszti elő az Istent, mikép örökkévaló lényege szerint van, és a természetet s véges szellemet megelőzi. De a világelőtti Isten, mond Rosenkranz, a kategoriák összeségével, az észtörvények rendszerével nem egy és ugyanaz. Az Isten a világ keletkezése előtt is az vala, a mi örökön örökké marad, tudniillik öntudattal bíró szellem, az ész szerzője, ki magát az észtörvények rendszerétől, a logikai eszmétől, megkülönbözteti.

X.

Rosenkranz, mint láttuk, oda czélt, hogy a metafizikát a logikától megkülönböztesse, és e két tudományt az eszme tudományával vagyis ideológiával egyesítse; hogy Isten, természet és szellem megkülönböztessenek egymástól; hogy a szellem önállósága és szabadsága a természet kénytelenségének ellenében biztosítva legyen; hogy a pusztán gondolt eszme az önmagát ismerő és akarral bíró eszmétől, szóval a szellemtől különböztessék meg; végre, hogy az emberi szellem az isteni szellemmel fel ne cseréltessek.

Főképen azt törekedett igazolni Rosenkranz, hogy az öntudatlan ész, a tiszta eszme, a kategoriák rendszere semmiképssem az Isten; hogy a gondolkodás gondolkodót, a feltétlen gondolkodás tehát feltétlen gondolkodót, azaz feltétlen szellemet tesz fel, miért is a feltétlen szellem a legelső és legutolsó; hogy e feltétlen szellem személyes, azaz gondolkodó és akaró szellem, a világ teremője és fenntartója, tehát személyes Isten; s hogy ez Hegel nézete is volt.

A személyes Istenről szóló tannak visszavezetése Hegel bölcséletére fellázítja a felekezetnek berlini tagjait, különösen

Michelet és Lasalle bölcsezszeket, kik az 1860-ik évben alapított „Der Gedanke“ című folyóiratban Rosenkranz állításait nagy hévvel megtámadták.

A fő vád abban áll, hogy Rosenkranz személyes Istent vall, olyan Istent, kinek gondolkodását azon ész teszi, melyet mi emberek magunkénak ismerünk el; hogy a gondolkodást a lét fölé emeli; hogy teremtetést tesz fel; hogy személyes Istenben való hite által a vallás komolyságát lerontja.

Mellékes szemrehányás az, hogy Rosenkranz tanár Kant-hoz esett vissza; hogy Kantot nagy lángésznek tartja és Hegellel egyenszülétésü genius-sá teszi.

XI.

Védelméül Rosenkranz ilyen című munkát tett közzé: *Epilogomena zu meiner Wissenschaft der logischen Idee. Als Replik gegen die Kritik der Herren Michelet und Lasalle. Königsberg 1862.*

Felhozza Rosenkranz, hogy a megtámadásnak erélyes visszaverését becsület dolgának tartja. Szavai ezek: „Da ich nicht erwarten darf, dass irgend Jemand mich vertheidige, da ich aber auch nicht den Schein will aufkommen lassen, als erklärte ich durch mein Stillschweigen mich selbst für abgethan, so wird es auch Niemand mir verdenken, wenn ich den Muth meiner Meinung habe und mich nach Kräften zur Wehre setze.“

Az említett védíratban Rosenkranz mindenek előtt a német bölcsezszetnek állását vázolja általán véve, és pedig az 1830-ik évi juliusi forradalomtól kezdve az 1848-ik évi forradalomig és ettől a legujabb időig.

E vázlat után a logikai kérdés állását fejtegeti. E tárgyban a fő súlyt arra helyezi, hogy a szemlélődési logika — die speculative Logik — a pszichologiai logikától különböztessék meg, de úgy, hogy azoknak egybefüggése tisztába legyen hozva. Rosenkranz szerint a szemlélődési logikának tárgya a tiszta gondolkodás fejlődése, azon gondolkodásé, melyben a gondolkodó alany vonatkozása a gondolt tárgyra úgy, a mint ezen vonatkozás az öntudatban fordul elő, nem vétetik tekintetbe. Ezen elvont gondolkodás egyszersmind az elvont létnek

tudománya, mert az elvont lét nem lehet más mint gondolt lét. A léttel azonos gondolkodás a határozmányokat azaz kategóriákat belső összefüggésben fejleszti. Szavai ezek: „Die speculative Logik ist diejenige, welche die Entwicklung des reinen Denkens darstellt, das sich von dem Gegensatze des Bewusstseins, von der Beziehung des denkenden Subjects auf das zu denkende Object ganz frei gemacht hat, und sich selbst in seiner unpersönlichen Nothwendigkeit Gegenstand ist. Dies abstracte als Denken des Denkens sich a priori in sich bewegende Denken ist daher zugleich Wissenschaft des abstracten Seins, weil dasselbe nur ein gedachtes sein kann. In diesem mit dem Begriff des Seins identischen Denken bestimmt der Gedanke sich selbst zu seinen Unterschieden und setzt den in ihm selbst inne wohnenden Zusammenhang.“

Ezek után Rosenkranz áttekintést ad a logikai eszme tudományáról, melyet már megismertettem, elősorolván azon hibákat, melyeket Rosenkranz Hegel logikájában felfedezett.

XII.

Most már áttér Rosenkranz a vita tárgyára. Ismételve felhossa a berlini hegeliek ellenében tett nyilatkozatát, hogy az Isten feltétlen és személyes szellem.

Csak szellem gondolkodhatik és akarhat, mond Rosenkranz. Szavai ezek: „Denken und Wollen kann nur ein Subject. Der Geist ist als absoluter Geist die subjective Einheit des Universums, die als freie Ursache dasselbe denkt und will. Sie ist das Urdenken und Urwollen, das nicht erst, wie das menschliche, durch einen Bildungsprocess seiner selbst mächtig wird, sondern, frei von der Geschichte, ewig sich selbst in seiner absoluten Thätigkeit gleich ist. Der absolute Geist ist Gott, der dem Universum ebensowohl immanent als transcendent ist, und mit welchem wir Menschen, weil wir Geist von seinem Geiste sind, uns entzweien, aber auch versöhnen können. So verstehe ich Hegel.“

Rosenkranz megvallja, hogy nem képes átlátni, miképp lehet a világegyetem származását személytelen észből értelmezni.

Egyébiránt elismeri Rosenkranz, hogy a Hegel által kitűzött feltétlen eszmében két fogalom lappang, úgymint a feltétlen hatalom és a feltétlen szellem fogalma. A feltétlen hatalom a feltétlen módszer — die absolute Methode —, vagyis a dialektikai folyamat, mely mindent létesít és rajta uralkodik. De a feltétlen eszmében a feltétlen szellem is rejlik; mert Hegel a szóban levő eszmét önmagáról gondolkodó, tehát öntudattal bíró eszmének nevezi, mely magát szabadon teszi másképlétté azaz természetté. Innét eredt a kétféle értelmezés Hegel felekezetében.

Az egyik fél azon nézetben van, hogy a feltétlen szellem a mindent átüelő személyiség, az észnek alanyi alapja, a természet teremője.

A másik fél oda nyilatkozik, hogy a módszer az igazi feltétlen, mely az emberben alanyyná teszi örökké magát, és a bölcsészet által a szellem feltétlenségéhez — Absolutheit des Geistes — emelkedik.

Az első nézet szerint a feltétlen szellem — a személyes Isten, a másik szerint az emberiség vagyis az emberi nem. Michelet és Lasalle bölcsészek ezen utóbbi nézethez ragaszkodnak.

XIII.

A „Der Gedanke“ című folyóiratban Michelet határozottan kimondja, hogy a feltétlen módszer a feltétlen személyiség. Ezen állítást olyan fonáknak tartja Rosenkranz, mintha valaki azt mondaná, hogy az építés az építő személy, vagy hogy a perfolyam a bíró. Megvallja, hogy nem képes felfogni, mikép keletkezhetik a világegyetem személytelen észből.

Michelet tagadja Rosenkranznak azon állítását, hogy az Isten létére, tudására és akaratára nézve feltétlen azaz független alany. Erre helyesen válaszol Rosenkranz, kimondván azt: hogy ha nem létezik Isten mint alapja az észnek, teremője a természetnek, intézője a történelemnek, úgy a természet az eredeti lény. Ilyen világnézet, úgy hiszi, nem háríthatja el magától az atheismus és materialismus szemrehányását. Ezen esetben, úgymond Rosenkranz, nyilván a természet

a legelső, melyből az emberi szellem mint másod-szülött keletkezett.

Ha Michelet és Lasalle bölcseészek nem ismerik el, hogy a természet az eredeti, a legelső, úgy szabad kérdenem, mond Rosenkranz, mi teszi a legelsőt? Azt mondják ugyan ama bölcseészek, hogy az ész a legelső. Igen helyesen, válaszol Rosenkranz, de nem foghatom meg, mikép létezhetik tiszta ész, ha nincsen gondolkodó alany, mely az észszel bir. Nem tagadja Rosenkranz, hogy az ész bizonyos értelményben úgynevezett Logos-nak lehet tekinteni; de határozottan állítja, hogy a tiszta ész mint a kategoriák rendszere, mint logikai eszme, csak valami személytelen; mert azon kategoriák csak gondolkodó személyben válnak személyesekké. Az ész egyedül az Istennek és embernek gondolkodó szellemében személyes.

XIV.

Michelet azt hozza fel nézetének támogatására, hogy az eredeti gondolkodás az eredeti lét.

Erre Rosenkranz azon megjegyzést teszi, hogy előtte rejtély az, mikép lehetséges eredeti gondolkodás eredeti gondolkodó nélkül.

Továbbá alaptalan ráfogásnak mondja Rosenkranz, hogy az, a ki az Istent feltétlen szellemnek, világelőtti lénynek vallja, az által a gondolkodást a léttől elválasztja, és a létet Isten által teremtet.

A dolog rende követeli, mond Rosenkranz, hogy az Isten létét megkülönböztessük a teremtés által előállított lét-től. Hegel is azt állítja logikája előszavában, hogy a logika által úgy gondoljuk az Istent, mikép önmagában van, és a természetet s véges szellemet megelőzi.

XV.

Michelet tagadja, hogy Hegel személyes Istent vallott.

A feltétlen szellem, mond Michelet, csak az egyes személyekben létezik, nem tesz tehát külön személyt.

Helyesen ellenveti Rosenkranz: hogy ha a feltétlen szellem nem létezik önállólag, hanem csak az egyes személyek-

nek változó többségében van valósítva, úgy nem tesz valóságos alanyt. Ekkép a feltétlen szellem csak az emberi egyének közbenjárása által jönne létre, s megtörténhetnék, hogy kihalván az emberi nem, a feltétlen szellem is kimúlna a világból.

Végül azt említi Michelet, hogy ha az Isten külön személyiséggel birna, úgy csak a személyek számát egygyel szaporítaná, és nem volna egyéb véges tapasztalati egyénnél. Ez csak akkor állana, mond Rosenkranz, ha az Isten mint feltétlen lény nem volna igazán végtelen.

Igaz, hogy az emberi személyiséggel együtt jár a korlátozás, mely a feltétlen lénnyel nem fér meg. De az isteni személyiség alatt Rosenkranz azt érti, hogy a feltétlen szellem gondolkodó és akaró lény, hogy a világtól különbözik, hogy a legelső és legutolsó lény.

XVI.

Jóllehet helyeslem Rosenkranz theistikai irányát, mind azáltal kétségbe vonom, hogy Hegel nézetét fejezte ki.

Hegel nyilatkozata szerint nem az egyes a legelső, hanem az egyetemes — das Allgemeine —, mely minden egyest körében foglal. Ezen egyetemesben az ellentét elve rejlik, minél fogva az egyetemesből az egyes dialectikai folyamat utján jő létre.

Az egyetemes Hegel szerint a tiszta eszme, a teljes igazság, az egyedüli valóság. Ezen léten fölül és rajta kívül nincs semmi; mert minden, a mi van, a tiszta létnek valóulása.

A feltétlen eszme Hegel szerint önmagából fejleszti a természetet és szellemet. Csak a fejlődés következtében jelenkezik a különbség a természet és a szellem közt. E szerint a feltétlen lény eredetileg nem szellem, nem személy. A személyiség csak azon különbségek által, melyek az eredeti egységben foglaltatnak, és a dialectikai folyamat erejénél fogva lép életbe. Nem az egyes Hegel szerint a lényeges, hanem az egyetemes.

XVII.

Hegel alanyi, tárgyilagos és feltétlen szellemet különböztetett meg.

Az alanyi szellem — der subjective Geist — az egyes, véges emberi szellem. A véges alanyi szellem mint megismerő és akaró, azaz elméleti és gyakorlati szellem működik. A megismerő szellem a tárgyilagosságot öntudatára hozza és tudásának tartalmává teszi; az akaró szellem magát czélszerű cselekvésre elhatározva az alanyi célokat a tárgyilagos világban létesíti.

Az akaratnak igazsága Hegel szerint nem az önkény, hanem a szabadság, az önmagát elhatározó egyetemeség, az egyetemes akarat.

A tárgyilagos szellem — der objective Geist — a jogi és erkölcsi intézetekben van valósulva.

A tárgyilagos szellemnek alanyi oldala azon tudás, hogy az egyénekben szabadsággal bir; tárgyilagos oldala abban áll, hogy e szabadság a kívülvilágban létezik. A kívülvilágban a szabadság mint egyetemes, mint észlelges akarat nyilatkozik. Az észlelges akaratnak valósága egyénre nézve a jog. E fejlődésfokon minden egyén ismervén szabadságát, személyt képez; szabadságkörét a dolgok birtoka teszi.

A jognál magasabb fejlődésfokon az egyéni erkölcsiség — Moralitát — áll, minélfogva az egyéni akarral szemközt az észlelges akarat mint kötelesség lép fel.

A legmagasabb fejlődésfok az egyetemes erkölcsiség — Sittlicheit —, mely a nép jellemében és életmódjában, szóval szellemében valósul.

Ezen közszellemnek is fejlődésfokai vannak. Az első a természeti szellem, mely a családi életben uralkodik. A második a nemzeti szellem, melynek földirati és éghajlati különössége, sajátosságos művelődése, tehát igazi történelme van, és a világtörténelemben foglal helyet. A harmadik a világsszellem, mely levette különösségét és végességét, feltétlen szellemmé, örökkévaló igazsággá teszi magát.

A szellem annyiban feltétlen, a mennyiben a tárgyila-

gosság köréből önmagához, a megismerés eszmeiségéhez, a logikai eszme tudásához tér vissza.

Mikép különbözik Hegel nézete szerint a feltétlen szellem a világszellemtől, bajos átlátni.

XVIII.

Rosenkranznak hatalmában áll Hegel bölcséletétől eltérni, de arra nincsen feljogosítva, hogy Hegel világnézetének olyan érteményt tulajdonítson, mely nyíltan ellenkezik vele.

Egyébiránt Rosenkranz bölcselete épen úgy mint Hegelé, a gondolkodás és lét azonságából indul ki. Az említett azonságot Rosenkranz a kategoriákra szorítja ugyan, és úgy értelmezi, hogy a kategoriák nem csak a gondolkodásnak, hanem egyszersmind a létnek határozmányai: azonban Rosenkranz is a tiszta gondolkodást teszi kiinduló pontul.

Mig az elvont idealismus szempontjához ragaszkodik Rosenkranz, addig hiába törekszik igazolni, hogy az egyes előzi meg az egyetemest, s hogy a személyes Isten a legelső és legutolsó.

A DIALECTIKAI MÓDSZER.

ÉRTEKEZÉS

EMERÍCZY GÉZÁTÓL.

Számos bölcséleti rendszer keletkezett, mióta a milesiai Thales, a világ eredetének okát a vízben keresvén, e tétével a bölcséleti kutatások sorát megkezdte; s e számos rendszer mindegyike avval az igénynyel lépett föl, hogy benne találhatók leginkább azok az igazságok, melyek a világ egységét és összefüggését leghathatósabban tüntetik ki. E körülmény a dolog természetében fekszik. Ki is pazarolná